

BADIIY ASARDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING QO‘LLANILISHI

Ermanova Gulzoda Raxmataliyevna

Namangan viloyati Pop tumani

Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

gulzodaermanova3@gmail.com 94 276 71 83

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy asarlarda frazeologik birliklarning badiiy asarlarda qo‘llanish xususiyatlari, ifodalagan ma‘no-mazmun ifodalari, ularning obrazlilik, milliylik va uslubiy boylikni ta‘minlashdagi o‘rni tahlil qilinadi. O‘zbek adabiyotidagi asarlardan keltirilgan parchalar asosida frazeologik birliklarning bajargan vazifalari va badiiy ta‘sir kuchi ochib beriladi. Frazeologik birliklar badiiy asarning estetik qiymati va badiiyligini oshirishda muhim vositalardan biri ekanligi haqida to‘xtaladi.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, frazeologik birliklar, badiiy nutq, obrazlilik, xalq og‘zaki ijodi, badiiy uslub, stilistik vosita

Kirish

Badiiy adabiyot va san‘at badiiy asar shaklida yashaydi, shunga ko‘ra badiiy asar adabiyot va san‘atning yashash shakli hisoblanadi. Badiiy asar – bu til san‘atining yuksak namunasi bo‘lib, unda muallif asarda ifodalanayotgan g‘oyasini, ishtirok etayotgan obrazlarning, holat va kechinmalarini estetik badiiy vositalar orqali ifodalaydi. Bunday vositalar ichida frazeologik birliklar alohida o‘rin egallaydi. Frazeologik birliklar, ya‘ni iboralar-ma‘no yaxlitligiga ega bo‘lgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq so‘zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi ko‘chma ma‘nodagi barqaror birikmalarga frazeologizmlar deyiladi. Frazeologik birliklar badiiy asarda muallif tilining badiiyligini, ifodaviyligini, milliyligini, estetik ta‘sir kuchini oshiradi. Xalq ruhiyati bilan chambarchas bog‘langan bu birliklar badiiy asarni hayotiyligini, badiiyligini va ta‘sirchanligini kuchaytiradi va o‘quvchida qiziqish uyg‘otadi.

Tilshunos olim G. Mahmudova frazeologizmlarning mohiyatini quyidagicha ifodalaydi: “Frazeologik birliklar xalq tafakkurining mahsuli bo‘lib, ular badiiy matnning mazmuniy va uslubiy qatlamlarini shakllantirishda muhim vosita sanaladi” (Mahmudova G., 2010, 47-bet).

Frazeologik birliklarning badiiy nutqdagi o‘rni

Frazeologik birliklar – turg‘un iboralar sifatida xalq tafakkuri va nutq madaniyatining mahsuli bo‘lib, badiiy asarda muhim vazifalarni bajaradi:

- 1. Obraz yaratish vositasi
Misol: A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asarida "Yel kabi o‘tib ketdi" iborasi voqea tezligini obrazli ifodalaydi.
- 2. Personaj psixologiyasini ochish
Misol: Cho‘lpon asarlarida "Tilini tishladi", "Ko‘ngli siqildi", "Boshi berk ko‘cha" kabi iboralar qahramon ichki kechinmalarini ifodalashga xizmat qiladi.
- O‘lmas Umarbekov: Unga yetib olganimda vujudimni sevinch qoplagan, kutilmagan uchrashuvdan” boshim osmonga yetgan edi”.
- 3. Milliy ruh ifodasi
Har bir xalq tilida o‘ziga xos frazeologik birliklar mavjud. Ulardan foydalanish matnga milliy ruh baxsh etadi. Misol: “Bir yoqadan bosh chiqarib”, ”Bir mayizni qirqqa bo‘lmoq”
- 4. Qahramonlar o‘rtasidagi suhbatni jonlantirish
Jonli xalq tiliga yaqin iboralar qahramonlar o‘rtasidagi suhbatlarni tabiiy qiladi.
Misol: "Ko‘ngli tog‘dek ko‘tarildi", "Ko‘zi suzildi", ”Boshi osmonga yetdi”, ”Tepa sochi tikka bo‘ldi”, ”Xamirdan qil sug‘urganday”.

Adabiy misollar tahlili

1. Abdulla Qodiriy – “O‘tkan kunlar”

“Yusufbek hoji boshi berk ko‘chaga kirganini endi tushundi.” – bu yerda “boshi berk ko‘cha” frazeologizmi umidsizlik, chorasizlik holatini anglatadi.

2. Oybek – “Navoiy”

“Bu gapni eshitib Alisherning yuragi orqasiga tortdi.” – Qahramonning hayrat va vahima holatini frazeologik ifoda orqali berilgan.

3. Asqad Muxtor – “Chinor”

“O‘qituvchi tilini tishlab qoldi.” – Frazeologizm qahramonning noqulay vaziyatdagi o‘zini tutish harakatini bildiradi.

4. Odil Yoqubov – “Muqaddas”

“Bir lahza shu ahvolda unga qarashga jur‘at etolmay ikkilanib o‘tirdim, keyin sekin” ko‘z qirimni tashladim”.- frazeologizm qahramonning zimdan jur‘atsizlarcha boqishini ifodalayapti.

5. Odil Yoqubov- “Muqaddas”

“Bir minutga ularning hammasi ko‘zimga mehnatdan qochib yurgan erkatoylarga o‘xshab ko‘rindi-yu, g‘azabim qo‘zg‘adi, lekin shu payt xayolimga:” O‘zing-chi, o‘zing nima qilib yuribsan?” degan fikr kelib, “ko‘nglim g‘ash bo‘ldi”- Frazeologizm qahramonning o‘z vijdon amriga quloq solishi ma‘nosi ifodalangan.

6. Odil Yoqubov- “Muqaddas”

“Odatda imtihonga birinchi boʻlib kirish,kuzda sovuq suvga shoʻngʻishdan ham qiyin tuyuladi,hatto oʻz bilimiga ishongan kishi ham nimadandir hadiksirab,”eti junjikib turadi” –Frazeologizm qahramonning hadiksirash,qoʻrquv holatini ifodalagan.

7.Odil Yoqubov-“Muqaddas”

“Muqaddasning muloyim ovozini eshitar edim.Quloqlarim tagida uning :”Voy,men sizni yiqilib qolmasangiz deb shunday qoʻrqdim,shunday qoʻrqdimki!”degan soʻzlari tinimsiz takrorlanar,ajib bir musiqa kabi ruhimni erkalar,xayolimni “koʻklarga koʻtarardi”._ Frazeologizm qahramonning sevgidan,ishqdan masrur va xursandchilik holatini ifodalayapti.

8.Abdulla Qodiriy “Mehrobdan chayon”

“Bas,Mohlaroyim oʻz tirikligida maxdumning “boshini ikki qilmasa”oʻzidan soʻng uning uylana olishi amri mahol .”-Frazeologizm qahramonning turmush qurishi,ulanish maʼnosini ifoqalayapti.

Xulosa

Frazeologik birliklar badiiy adabiyotning badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytiradi asar mazmunining boyishiga, personaj xarakterining chuqurlashuviga, tilning xalqchil va hayotiy tus olishiga xizmat qiladi. Ular yordamida adib obrazlarni jonlantiradi, matnga ekspressivlik, milliy ruh, emotsional teranlik baxsh etadi. Frazeologizmlarning muvaffaqiyatli qoʻllanilishi asarning estetik taʼsir kuchini oshiradi. Har bir frazeologizm yozuvchining badiiy mahoratini, til boyligini koʻrsatadi. Shu bois, badiiy asar tahlilida frazeologik birliklarga eʼtibor qaratish zarur. Shunday qilib, frazeologik birliklar badiiy matnning ichki va tashqi tuzilmasiga uygʻunlik bilan singib, uni jonli va taʼsirchan qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Sirojiddinov (2001). Oʻzbek tilining frazeologiyasi. Toshkent: Fan.
2. M.Karimov (2010). Adabiy til uslubi. Toshkent: Oʻzbekiston.
3. Mahmudova G. (2010). Hozirgi oʻzbek adabiy tilining frazeologiyasi. Toshkent: Fan
4. A.Qodiriy (1992). Oʻtkan kunlar. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nashriyoti.
5. D.Zokirova. (2019). Badiiy matnda frazeologizmlarning stilistik vazifalari. Til va adabiyot taʼlimi, 3(67), 34–41.
6. A.Qodiriy (2019).”Mehrobdan chayon” Toshkent.Yangi nashr.
7. O.Yoqubov.(2023)”Muqaddas”. “Nurli dunyo”nashriyoti.